

פליטי ההווה*

לפני שנתיים מת עמוס עוז, לפני כן מת עמוס קינן, לא מזמן מת גם חברי הטוב ג'אד נאמן ומתו גם אינגמר ברגמן וז'אן לוק גודאר, נשמות אחיות שלי. עכשיו גם אדיפוס כבר איננו. אני מסתובבת בשדה קטל, גופות מכל הצדדים. אז למה לא לעזוב את המקום הזה, פשוט לעלות על הגג ולהמריא מכאן, מלאכים בסולם ממילא כבר לא יורדים ולא עולים, האלים היוונים מזמן עזבו את המקום הזה, וגם כל האנשים שהיו כאן כבר אינם, אבא שלי שבכה בליל הסדר האחרון שלו כשנכדתו שאלה את הקושיות, עמוס, שהסתכל על עצמו בסרט ולא זיהה. "זה אני?". עמוס עוז שכבר לא רצה לכתוב יותר, "כתבתי מספיק", הוא אמר, ורחל המשוררת שמתה לבד בבוקר בבית החולים ואיש מחבריה לא היה על ידה.

ועכשיו לקראת סוף הספר הגיע הזמן לספר גם על מותם של אלה שרק לפני כמה עמודים עוד היו לגמרי חיים: פאול צלאן, נלי זק"ש, אימא של עומר, זה הזמן. אי אפשר עוד להתמהמה, ממילא עוד מעט הכול נגמר, עמוד אחרון, כמה שורות סיום, ובאותיות גדולות: סוף. צריך ללמוד לחיות עם המתים.

במאי 1970 קפץ פאול צלאן מגשר מיראבו לתוך המים הקפואים של הסן. כשזה נודע לחברתו הטובה נלי זק"ש היא הבינה מדוע הוא נמנע בכל השנים האחרונות מלבקר אותה. כי כמו במראה הוא ראה בעיניה את כל מה שרדף גם אותו וחייב היה להתרחק. גם הוא, כמוה, איבד את כל מה שהיה לו. אביו ואמו נעצרו בגטו בשעה שלא היה בבית, אביו מת במחנה מטיפוס ואמו נורתה בראשה. ועכשיו הכול שב וחזר אליו, קשר אנטישמי נרקם נגדו, ניסיון להרוס אותו ואת שיריו, קנוניה בעיתונות הספרותית. ולמרות שיש לו אישה וגם בן, כמוה הוא מרגיש ללא בית, הסיוטים שלהם הם הסיוטים שלו. והיא ידעה אז ש"פוגת המוות" שכתב לפני שנים שבה וניגנה לו שם, מעל לסן, כי עכשיו היא מנגנת גם לה.

חֶלֶב שֶׁחַר שֶׁל שֶׁחַר אֲנַחְנוּ שׁוֹתִים עִם עָרֵב
שׁוֹתִים צְהָרִים וּבִקֵּר שׁוֹתִים עִם לֵילָה
שׁוֹתִים וְשׁוֹתִים
כּוֹרִים בּוֹר קֶבֶר בְּרוּחַ שֶׁם שׁוֹכְבִים לֹא צָפוּף

* פרק סיום מתוך "המחזה עומד להתחיל", ספר בכתובים.

לפני שנים היא שאלה אותו: "כמה מיתות חייבים אנו למות עד שמגיע המוות ההוא?", אולי היא יודעת שעכשיו, לאחר שהוא הצטרף אל המתים האהובים שלה, "המוות ההוא" כבר הגיע, והגיע גם זמנה ללכת לשם. ואכן היא מתה כמה שבועות לאחר התאבדות. לפני שנתיים, בלב המגפה, כשמספר המתים היה שלוש מאות ומספר המאומתים שבעה עשר אלף, מת גם עומר. בתו אמאל התקשרה וסיפרה לי ואני לא האמנתי, איך זה יכול להיות, הוא רק התחיל לספר לי את הסיפור על אימא שלו, ואמרנו שנמשיך בעוד כמה ימים כי הוא התעייף, ועכשיו בדיוק עברו הכמה ימים האלה וזה היה הזמן. אימא של עומר מתה ב־1948 בזמן הגירוש מיפו, כשצריך היה למהר ולעזוב את הבית. כל המשפחה של עומר עלתה על המשאית, האבא צעק על יוסף שיזרוק את הכדור ואת המכונית מעץ, כי לא לוקחים כלום, יוסף בכה, והאימא, שהייתה אז בהיריון, לא הצליחה לעלות לבד למשאית. עומר סיפר גם שהוא רצה לקחת אתו את האפרוח החדש שרק עכשיו בקע, ואבא התרגז, חטף אותו מידי וזרק אותו בכוח בחזרה לחצר. הוא רצה אז לבכות אבל לא בכה, כי כבר הרגיש שזה לא האפרוח אלא משהו הרבה יותר נורא. הם הגיעו לנמל, וכל המפרץ, כמעט עד לאופק, היה מלא סירות קטנות, מתנוודות על הקצף והמים, עמוסות בחפצים ואנשים; לפנייהם הים ואליו הם מביטים ומאחוריהם שורת בתי האבן נוגעת בגלים, וחצי עץ ובית אחד עם גג אדום. אבל למה איש לא מדבר, ילד לא בוכה? גם אוושה הגלים הושתקה. כי אין סאונד. הסרט הזה הוא סרט אילם. הזמן היסה את הקולות.

"הסירות כבר היו מלאות אנשים שישבו וחיכו, וגם אנחנו עלינו וישבנו וחיכינו עם כולם, כי לסירות לא היו מנועים," זה מה שעומר סיפר ואני רציתי לדעת, להבין: מי היה בסירה ההיא, מי בכה שם, מי חרק שיניים ומה הוא ראה מהים.

"אי אפשר היה לראות, לא הבטנו לאחור, ראינו רק שמים ומים. גם את האונייה לא ראינו, לא ראינו אותה בכלל. היו צריכים להביא מנועים כדי לסחוב אותנו אל האונייה, בשביל זה התעכבנו. חיכינו שייקחו אותנו לים ואז אימא שלי, שהייתה כבר בהיריון בחודש התשיעי, אמרה 'אני רוצה למות. אני נולדתי פה ואני רוצה למות פה. אני מוכרחה למות פה, איפה שנולדתי'."

"ומה? אבא שלך ניסה להרגיע אותה? הוא כעס? צעק עליה? ואתה?" הוא לא זכר, רק שהיא אמרה: "אני רוצה למות," וגם שהוא בכה, כי הוא חשב שהיא רוצה לעזוב אותם והוא יישאר לבד על סירה בים, מיטלטל בין הגלים בלי אימא. הוא חשב גם על האפרוח שנשאר בחצר שנעזבה, פצוע ואין מי שיטפל בו. וזה היה הרגע שבו הוא ידע שהנסיעה הזאת היא לא נסיעה לחוץ לארץ ושמה שלא יהיה, הביתה, אל מה שהיה, הם לא יחזרו, כי הבית כבר איננו.

האימא צריכה הייתה ללדת עוד מעט, כך שהדרך חזרה ברגל, נגד כיוון השיירה, הייתה קשה, ובית לחזור אליו הרי לא היה. "כשחזרנו ישבנו על המדרכה מול בית החולים 'דונולו' והביאו לנו אוכל מבית החולים."

"מה? ישבתם על המדרכה, גרתם שם, ישנתם שם?"

"כן, היו ימים קשים ואימא שלי נפטרה על יד בית החולים, בקושי אפשר היה לקבור

אותה."

"מה זאת אומרת 'על יד' איפה היא נפטרה, איפה היא ילדה? אני לא מבינה, ברחוב, על המדרכה? איך זה יכול להיות?"
 "היא לא ממש ילדה, היא מתה לפני שהילד נולד."
 "אבל איפה, על המדרכה?"

לפני כמה שנים כתבתי עם ג'ורג' חלייפי ספר על הקולנוע הפלסטיני והטראומות שמלוות אותו. ראיתי אז אינספור סרטים וקראתי אינספור ספרים. יכולתי לתאר, עם דוגמאות וניתוחים ואסמכתאות, איך האירועים של 1948 הועלמו מהזיכרון למשך כל כך הרבה שנים, נחבאו במעמקי התודעה והודממו. ראיתי גם איך הם חוזרים ומופיעים בכל סרט וסרט, כאילו לא אירעו אז אלא עכשיו. שוב נהרס הבית מול העיניים, שוב משאירים מאחור את כל מה שהיה ושוב יוצאים לגלות. כל יום מחדש. כי הטראומה נותרת כאירוע חי, קיים ובלתי משתנה, כאילו הוא נוכח בהווה במלואו ולא מיוצג בזיכרון. אבל כל זה לא עזר לי עכשיו, לא אפשר לי להבין את המראה הזה, שהושכח למשך כל כך הרבה שנים והנה הוא שוב ומופיע – המראה של אימא של עומר שוכבת על המדרכה והילדים מסביבה, מחכים, אולי זה יעבור לה, ורק מוחמד הקטן בוכה. ועומר? הוא הבין? "אנחנו לא זוכרים אותה בכלל", הוא אמר, "אני לא זוכר. ראיתי רק שהיא הייתה עטופה בסדין לבן, אני לא מכיר את הפנים שלה, לא מכיר בכלל. כאילו לא הייתה לי אימא. והתינוק, אני לא יודע איפה שמו אותו, הוא עוד לא נולד. עוד לא היה לו שם."

מכיוון שלבית הקברות לא היה ניתן להגיע, הם הסתובבו עם האמבולנס דרך הגדרות וההריסות, וככה הוא זוכר את זה: "ישבנו באוטו ואני ראיתי אותה שוכבת בעיניים עצומות. היא הייתה ישנה. אחר כך קברנו אותה, הייתי בן שבע בערך, ואין לי אפילו תמונה שלה. אני לא זוכר בכלל איך היא נראית. גבוהה, לבנה, שחורה, יפה. לא זוכר כלום," כי איך באמת הוא יכול לזכור? לנשים אסור היה אז להצטלם. גם תעודת זהות לא הייתה לה, כי לא הוציאו אז תעודות זהות לנשים, וגם קבר אין לה, הכתובת על המצבה כבר נמחקה. בבית קברות הישן שבו היא קבורה, כבר שנים לא קוברים אף אחד ואיש לא בא לשם. וכך, בלי קבר, בלי תמונה, בלי תעודת זהות, איך הוא ידע שהיא הייתה בכלל? איך הוא יכול לזכור אותה, ומדוע הדבר הזה שהוא לא זוכר מעיר אותו בלילות; כמו שהזיכרונות שלי, שאותם שכחתי, מעירים אותי.

לפני יום ההולדת של שוש קנו לה נעלי לכה אדומות והבטיחו לתת לה אותן ביום החגיגה. זה היה ב-1941, הצבא הגרמני כבר פלש לבלגיה, והוריה אמרו לה: "אם תראי מכונית צבא גרמנית ליד הבית, תברחי, רוצי לדודה." כשבוע לפני יום ההולדת היא חזרה הביתה, ראתה את המכונית הגרמנית, עמדה מרחוק וראתה איך לוקחים את אימא שלה ואת אחותה ואיך חוסמים את הבית. עד ליום מותה לא סלחה לעצמה על כך שבאותו רגע חשבה על נעלי הלכה האדומות שלא תזכה לקבלן.

לא מזמן גם שוש מתה, ואיפה נמצא עכשיו נסים, שהיה בורח מהמעברה שעל גבול בת ים ובא לשחק אתי בחצר הגדולה שלנו וגם לימד אותי לנגן בחצוצרה; ואיפה דבורה, שאביה היה אופה לפני המלחמה, ועכשיו, בחדר הצר שניתן להם, היה יושב ימים שלמים

ומביט בתקרה, חושב על האחים של דבורה ש'הלכו שם'? מדוע גירשתי אותם מהזיכרונות? האם אפשר להכניס עכשיו את כולם פנימה בחזרה, כמו בתצלום סובייטי מהופך? הנה הם חוזרים ומופיעים בתמונה הישנה שממנה הוגלו, פליטי המלחמה הקודמת, פליטי המלחמה החדשה, פליטי ההווה, כל החברים שלי שנעלמו מתוך הזיכרון והשכחה.

ומה נשאר מכל זה? נשאר אדיפוס, עדיין כאן בתוך הדפים הללו, לפני שאחליט לגנוז או לזרוק אותם, ונשאר גם כל מה שהמתים אהבו וחשבו ומה שהם עדיין זוכרים, מה שנמצא במקומות שבהם היו, ובחפצים – רְהִיטִים, עֲצִיצִים, תמונות. אני לא הייתי במלטה בספטמבר 1943 ולא ראיתי את אלפי האוניות שעגנו שם וחיכו לפקודה לפלוש לאיטליה כשמאחוריהן מבצרי העיר ולפניהן הים הפתוח והמוני יונים מחכות יחד אֶתֶן. עמוס סיפר לי, אבל גם עמוס לא היה שם, הוא שמע את זה מחברו, דוד אפרתי, שהתגייס בגיל שש עשרה לצבא הבריטי. והנה התמונה הזאת של אלפי אוניות ב־1943, עם כל הגעגועים שנצברו אל תוכה במשך השנים, עברה מדוד לעמוס, ומעמוס אליי, ולא איבדה את כוחה ואת עוצמת זיכרונותיה, גם לא אחרי שדוד כבר מת וגם עמוס. כי יש כל כך הרבה מקומות שזוכרים וימשיכו לזכור גם כשלא יהיה יותר מי שיסתובב בהם ויזכור יחד אֶתֶם.

מספיק. זה הזמן לסיים, אין מה למשוך יותר את הספר הזה, מה שנשאר לעשות זה רק לשמור בשם (אדיפוס סופי) עם תאריך (3.4.22) ולצאת החוצה לטייל. ברחוב תרס"ט חתול טרף עורב והגווייה שלו מוטלת על המדרכה. אנשים עוברים ודורכים עליה או עוקפים אותה ולא שמים לב. יש בספר הזה מקום להכול, גם לאדיפוס, גם לי ולאנטיגונה, גם לערבים, גם ליהודים וגם לעורב מת. אבל השאלה היא אם בכלל להוציא אותו ובשביל מה. בספרייה שלי יש כל כך הרבה ספרים ישנים, מכתבים ומאמרים וגם ספר מרוט, שמשום מה לא נמצא במדף הנכון שלו: "יונתן שפירא/אחדות העבודה ההיסטורית". אני מסתכלת על המדף, בודקת אם יהיה בו מקום להכניס אליו עוד ספר, ומבין הספרים הקיימים כבר מישהו מגחך לעצמו: אחדות העבודה ההיסטורית/יונתן שפירא.